

Д. О. Скрипник

аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»,
адвокат

ПЕРСПЕКТИВНА ДІЯ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЧИ ВАРТО ЗАПРОВАДЖУВАТИ?

Стаття присвячена розгляду питання стосовно можливості запровадження перспективної дії правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. Важливість даної теми пояснюється тим, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики в порядку й спосіб, визначені процесуальним законом. Зокрема, шляхом формування правових позицій стосовно застосування норм права в подібних правовідносинах у кримінальних провадженнях судами інших інстанцій, також – самим Верховним Судом, за виключенням випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

У статті наведено й проаналізовано думки науковців щодо дії в часі судових правових позицій загалом, а також правових позицій Верховного Суду окремо. Виокремлено позитивні й негативні сторони ймовірного запровадження перспективної дії правових позицій Верховного Суду. Зокрема, наведено твердження, відповідно до якого існування лише ретроспективної дії постанов Верховного Суду може порушувати принцип правової визначеності, який являється одним із основних елементів верховенства права, та гарантується положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тлумачиться у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Автор дійшов висновку про те, що наразі передчасно вирішувати питання щодо запровадження перспективної дії правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. Адже станом на сьогодні досі наявні різні позиції судів відносно того, чи є позиції Верховного Суду щодо застосування норм права в подібних правовідносинах обов'язковими для врахування судами інших інстанцій. На переконання автора статті, необхідним та першочерговим є подолання саме таких «сумнівів» відносно обов'язковості правових позицій Верховного Суду, які сформовані в його постановках.

Водночас важливо продовжувати дослідження можливості запровадження перспективної дії в часі (дії на майбутнє) правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні в науковій площині. Оскільки більш ґрунтовні дослідження даного питання наблизять нас до можливості якісного запровадження такого механізму на практиці.

Ключові слова: Верховний Суд, правові позиції, кримінальне провадження, перспективна дія правових позицій.

D. O. Skrynyk. Prospective effect of legal positions of the supreme court in criminal proceedings: should it be implemented?

The article is devoted to consideration of the issue of the possibility of introducing the prospective effect of legal positions of the Supreme Court in criminal proceedings. The importance of this topic is explained by the fact that the Supreme Court is the highest court in the judicial system of Ukraine, which ensures the stability and unity of judicial practice in the order and manner determined by the procedural law. In particular, by forming legal positions regarding the application of legal norms in similar legal relations in criminal proceedings by courts of other instances, as well as by the Supreme Court itself, with the exception of cases provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The article presents and analyzes the opinions regarding the effect over time of judicial legal positions in general, as well as legal positions of the Supreme Court separately. The positive and negative aspects of the probable implementation of the Prospective Overruling of legal positions of the Supreme Court are considered.

The author came to the conclusion that at present it is precociously to decide on the issue of the implementation of the Prospective Overruling of legal positions of the Supreme Court in criminal proceedings. Because there are still different positions of the courts regarding whether the positions of the Supreme Court about the application of legal norms in similar legal relations are mandatory for consideration by courts of other instances. In the opinion of the author of the article, it is necessary and of primary importance to overcome such "doubts" regarding the bindingness of the legal positions of the Supreme Court, which are formed in its rulings.

At the same time, it is important to continue researching the possibility of implementation Prospective Overruling of legal positions of the Supreme Court in criminal proceedings in the scientific area.

Key words: the Supreme Court, legal positions, criminal proceedings, Prospective Overruling.

Постановка проблеми. Наразі постанови Верховного Суду (далі – ВС), як і правові позиції, сформовані в них, мають ретроспективну дію. Однак все частіше постає питання щодо запровадження перспективної дії таких правових позицій, яка властива, наприклад, прецедентам у Англії, Сполучених Штатах Америки. Відтак, слід розглянути які ж позитивні або негативні сторони такого ймовірного запровадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження даного питання не є численними, проте, окремі аспекти темпоральної дії правових позицій суду знайшли своє відображення у роботах О.В. Пушняка, П.Д. Гуйвана, Є.Ю. Лазаренка, суддів ВС.

Метою статті є аналіз питання доцільності запровадження перспективної дії правових позицій ВС у кримінальному провадженні в Україні.

Основні результати дослідження. Роль постанов ВС в забезпеченні єдності судової практики з часом стає все більш суттєвою. Так, досі наявні окремі проблеми щодо різного застосування/тлумачення ВС одних і тих самих норм у подібних правовідносинах, відступлення ВС від власних правових позицій, що є абсолютно логічним та прийнятним процесом в умовах сьогодення, змін, що відбуваються у суспільстві. Адже саме таким є шлях до вдосконалення процесу єдиного правозастосування.

Як зазначається суддею ВС О.Р. Кібенко, за загальним правилом, рішення суду має ретроспективну дію – стосується дій і подій, які трапились у минулому, та стали підставою для виникнення спору (в нашому випадку - це є вчинення кримінального правопорушення). Водночас норми права під час ухвалення рішень застосовуються ті, що були чинні на момент вчинення такого правопорушення. І, як вірно відзначається, проблеми виникають тоді, коли суд під час ухвалення рішення здійснює іншу інтерпретацію правової норми, запроваджує новий принцип тощо. Виникає ситуація, коли, так би мовити, «нова» правова позиція застосовується до правовідносин, які існували до її формування [1]. Таким чином, фактично порушується принцип правової визначеності – один із основних елементів верховенства права.

Адже в справі «Сандей Таймс проти Сполученого Королівства» Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вказав на те, що визначений у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) термін «передбачено законом» означає дотримання принципу визначеності. ЄСПЛ стверджує, що цей термін має на увазі не лише писане право, але й неписане, тобто усталені в суспільстві правила, моральні засади. До правил, які визначають сталість правозастосування, належить і судова практика. Конвенція вимагає, щоб і писане, й неписане право було досить чітким, аби дозволити громадянину (за потреби) передбачати певною мірою наслідки, які може спричинити відповідна дія (аналогічної позиції ЄСПЛ дотримується у справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства») [2]. Сам ВС у складі колегії суддів, передаючи матеріали кримінального провадження на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду ВС, в ухвалі від 12.05.2021 у справі № 663/267/19 також наголошує на порушенні засади правової визначеності в разі ретроспективного застосування висновку об'єднаної палати в відповідних правовідносинах [3]. С.В. Шевчук, зокрема, визнає небезпекою те, що за доктринальними поглядами офіційне тлумачення має зворотню дію в часі. У процесі тлумачення суди займаються правотворчістю, тобто створюють нові правовоположення, й тому слід заборонити надавати їм зворотню дію, яка суперечить конституційним принципам верховенства права та принципу заборони зворотної дії законів [4].

Своєрідним вирішенням вказаної проблеми в правових системах інших країн стало існування практики дії прецеденту на майбутнє – «Prospective Overruling», яка означає зміну тлумачення правової норми для проваджень у майбутньому. Вперше застосування прецеденту на майбутнє відбулось у 1932 році суддею Кардозо в справі Sunburst, в якій суддя постановив, що суд може застосовувати існуючий прецедент у справі, яка розглядається, але він більше не буде слідувати йому в майбутньому [3].

Водночас слушною визнаємо позицію, відповідно до якої встановлення судом правила, яке не застосовується для ухвалення рішення у даному кримінальному провадженні, обвинувальний акт у якому розглядається судом, ототожнює суд із законодавцем. Однак, якщо вважати, що суд створює право, реагуючи на виклики сучасності, то застосування прецеденту на майбутнє видається логічним [1].

Окремо звертаємо увагу на твердження, згідно з яким визнається необхідним доповнення кримінального процесуального законодавства України нормами, які б визначали дію (перспективну, ретроспективну, ультраактивну) врегульованої або запровадженої ВС правової норми залежно від розділів, підрозділів Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Наприклад, пропонується перспективну дію в часі «надати» правовим висновкам, які стосуються слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, прийняття процесуальних рішень, ретроспективну – тим, що прямо впливають на забезпечення презумпції невинуватості та права на захист [5, с. 123]. Проте, по-перше, доволі сумнівним є твердження, згідно з яким ВС «запроваджує правові норми», адже даний суд не являється законодавчим органом. Аналогічно не погоджуємось з тим, що судові правовоположення (правові позиції), які містяться у різних актах судів і є певними загальними правилами, в одних випадках визнані нормами права, а в інших (що вже є достатньо слушним, на наш погляд), попри відсутність такого визнання, фактично наближені до статусу норм, виконуючи функції тлумачення чи конкретизації норм [6, с. 2]. По-друге, незрозуміло яким чином такі запропоновані зміни можна запровадити на практиці та внести їх до кримінального процесуального законодавства? Чи передбачають такі пропозиції застереження для окремих статей КПК України щодо дії в часі правових позицій, які являтимуть собою їх тлумачення? Водночас незрозуміло чому ретроспективну дію в часі пропонується надати лише позиціям, які впливають на забезпечення презумпції невинуватості, та які саме позиції до них відносити. Адже хоч кримінальний процесуальний закон не має зворотної дії в часі (процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається відповідно до положень КПК України, чинних на момент виконання такої дії або прийняття такого рішення), однак, відкритим залишається питання стосовно того, як бути, якщо ВС вирішить відступити від попередньої правової позиції стосовно тлумачення норми в подібних правовідносинах.

На переконання П.Д. Гуйвана, для національної правової системи найбільш прийнятним правовим підходом має бути певне обмеження темпоральної дії судових рішень стосовно минулого. Суддівське тлумачення має діяти вперед, хоча в повній мірі повинне стосуватися фактів, які мали місце до його винесення, але до прийняття остаточного судового рішення. Бо саме задля вирішення цієї конкретної справи, спірні відносини в якій виникли раніше, й призначене формулювання відповідного судового правоположення. Виняток із загалом перспективної дії судових тлумачень може бути зроблений для окремих рішень Конституційного Суду та, можливо, Верховного Суду, але такі виключення, як і підстави їхнього запровадження мусять бути чітко прописані в законі та мати узгодженість з основними засадами темпоральної визначеності міжнародного права [7, с. 53].

Усе вищевикладене наводить на думку про те, що, можливо, наразі наша судова система не готова до запровадження перспективної дії правових позицій ВС. Вважаємо, що існування випадків, коли суди першої та апеляційної інстанції навмисно або через необізнаність не враховують правові позиції ВС щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, це свідчить, у тому числі, про неготовність до такої процедури як *Prospective Overruling*. Наприклад, Вищий антикорупційний суд, розглядаючи заяву про закриття кримінального провадження у своїй ухвалі, навіть, підтвердив власне переконання про те, що правові позиції, сформовані в постановках колегією суддів ВС, не є обов'язковими для врахування судами інших інстанцій, що мало наступний вигляд: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права (ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Вимоги до постанови суду касаційної інстанції викладені в ст. 442 КПК України. За змістом ч. 4 ст. 442 КПК України, в постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститись висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів або палата, об'єднана палата, що передала справу відповідно на розгляд палати, об'єднаної палати, ВП ВС. Отже, тільки в постановках палати, об'єднаної палати чи Великої Палати Верховного Суду можуть міститись висновки про те, як саме повинна застосовуватись норма права, які мають враховуватись судами при застосуванні таких норм права» [8]. Наведене вкотре дає зрозуміти, що правова спільнота загалом і досі не визначилась з тим, яку ж роль відіграють правові позиції ВС під час здійснення правосуддя, чи є вони обов'язковими для врахування. З одного боку, це викликає здивування, з іншого – змушує наголошувати на тому, що запровадження перспективної дії правових позицій ВС є передчасним. Адже важливо не просто внести зміни до кримінального процесуального законодавства України, але й знати механізм їх реалізації в ході правозастосування.

Висновки. Насамкінець, зазначимо, що запровадження дії правових позицій ВС у кримінальному провадженні «на майбутнє» (перспективної дії правових позицій ВС у часі) потребує подальшого дослідження в науковій площині.

Список використаних джерел:

1. Кібенко О.Р. Перспективна дія правового висновку (позиції) Верховного Суду: чи доцільно запровадити в Україні? URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/162411-perspektivna-diya-pravovogo-visnovku-pozitsiyi-verkhovnogo-sudu-chi-dotsilno-zaprovaditi-v-ukrayini>.
2. Принцип *res judicata* у практиці ЄСПЛ: ключові рішення. URL: <https://www.echr.com.ua/princip-res-judicata-u-praktici-yespl-klyuchovi-rishennya/>.
3. Ухвала колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 12.05.2021 (справа № 663/267/19). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/96856599?from=663%2F267%2F19>.
4. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: моногр. Реферат. Київ, 2007. 640 с. URL: http://e-pidruchniki.com/content/698_237Oficiine_tlymachennya.html.
5. Лазоренко Є.Ю. Визначення темпоральних та суб'єктивних меж у рішеннях Верховного Суду як необхідних умов дії правових висновків. Юридичний бюлетень. 2022. Випуск 25. С. 116-125.
6. Пушняк О.В. Дія у часі судових правоположень. Теорія і практика правознавства. 2015. Випуск 1 (7). С. 1-22.
7. Гуйван П. Д. Правова визначеність як елемент справедливого судочинства. Темпоральний аспект. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту фінансів та права: тези міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Полтава, 26 січня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2019. С. 52-54.
8. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 13.09.2022 (справа № 991/747/20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106448469>.